

บทที่ ๔

วิเคราะห์วิธีการใช้อุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้า

๔.๑ ความนำ

การใช้อุปมาเป็นศาสตร์และศิลป์ชั้นสูงในการสื่อสาร ซึ่งการที่ผู้สื่อสารจะสามารถบรรลุถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดของคนที่ตั้งไว้ได้นั้น จะต้องมีความสามารถเฉพาะตัว อย่างมาก โดยเฉพาะในการใช้อุปมาเพื่อชักจูงให้ผู้ฟังบรรลุคุณความดี หรือประโยชน์สุข ซึ่งเป็นการสร้างนามธรรมให้เห็นเป็นรูปธรรมชัดเจน ผู้ฟังสามารถนำไปปฏิบัติได้และเกิดความเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นในชีวิต จนถึงชักนำไปสู่ความดีอันสูงสุดตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา

ในงานวิจัยการใช้อุปมาของพระพุทธเจ้าผู้เขียนยังพบอีกว่า พระพุทธองค์ทรงใช้การอุปมาเป็นพื้นฐานในการสอนเพื่อสื่อให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจความหมายในเบื้องต้นเสียก่อน จากนั้นพระองค์ก็ทรงอธิบายความหมายของธรรมะเชิงลึกเพิ่มเติมโดยพิสดารภายหลัง ดังจะได้แสดงรายละเอียดต่อไป

การใช้อุปมาโวหารของพระพุทธเจ้านั้น เป็นเจตนาที่บริสุทธิ์ไม่มีสิ่งเคลือบแฝงใดๆ สื่อสารตรงไปตรงมาเพื่อให้สัตว์โลกสามารถเข้าใจได้ง่าย เข้าถึงแก่นของพระธรรมคำสั่งสอนเป็นสำคัญ มุ่งเน้นความสละสลวยทางภาษา มุ่งเน้นความงามทางวรรณศิลป์ ไม่มุ่งเน้นความมีชื่อเสียงเด่นดัง ลาภ สักการะหรือสิ่งอื่นใด อาจมีบางสถานการณ์ที่มีการใช้คำพูดที่รุนแรง เผ็ดร้อน แต่พระองค์ก็ทรงเลือกใช้เฉพาะบุคคล และในบางสถานการณ์เท่านั้น โดยพระองค์มีจุดมุ่งหมายหลักเพื่อให้บุคคลนั้นได้สำนึก ตื่นจากความหลง เพื่อสงเคราะห์ เพื่ออนุเคราะห์แก่บุคคลนั้น นับว่าเป็นความเมตตาโดยไม่มีความโกรธเคลือบแฝงแต่ประการใด และในการสอนแต่ละคราว พระองค์สามารถช่วยปลุกชนที่มีธุลีในดวงตาน้อย (ผู้มีราคะ โทสะ โมหะเบาบาง) ให้ตื่นจากความหลง จนถึงละขาดจากความหลงได้เป็นลำดับ สามารถเข้าถึงบรมสุขที่พระองค์ทรงได้รับและต้องการนำสัตว์โลกให้เห็นตามเท่านั้น ดังมีสุภาษิตที่ว่า

“พระพุทธเจ้าตรัสพระวาจาใด เป็นคำปลอดภัย เพื่อบรรลุพระนิพพาน และเพื่อทำที่สุดทุกข์ พระวาจานั้นแล เป็นสูงสุดแห่งวาจาทั้งหลาย” (ถ. ส. (ไทย) ๑๕/ ๗๔๐/ ๒๖๔)

๔.๒ วิเคราะห์วิธีการใช้อุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้า

เพื่อความเข้าใจในการสอน โดยวิธีอุปมาผู้เขียนสามารถแบ่งเป็นประเด็นต่างๆ ในการอุปมา คือ

๔.๒.๑ เป้าหมายของการใช้อุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้า

การใช้ภาษาเป็นศิลปะแขนงหนึ่งที่แฝงด้วยความงาม ความหมายอันลึกซึ้ง กิเลส และ มีความวิจิตร การแสดงธรรมในแต่ละคราวของพระพุทธเจ้าเป็นการแสดงหลักของความจริงตามหลักของธรรมชาติ ความจริงที่ว่านั่นเป็นสิ่งที่แฝงด้วยความงามอันประเสริฐและเป็นศิลปะชั้นสูงด้วย เพราะมิใช่ศิลปะที่มีความงามเพียงอย่างเดียว แต่เป็นศิลปะที่ประกอบด้วยปัญญาเพื่อการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์อีกด้วย โดยทั่วไปนั้นวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าย่อมจะมีเป้าหมายหลักในการแสดงธรรม ๓ ประการ คือ

๑. อุปมาเพื่อให้ผู้ฟังรู้แจ้งเห็นสิ่งในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น หมายความว่า สิ่งใดที่ทรงรู้แล้วเห็นแล้ว แต่พระองค์ได้ทรงพิจารณาโดยแยกคางว่าเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นสำหรับผู้ฟังพระองค์ก็ไม่ทรงกล่าวสิ่งนั้น ทรงสอนให้รู้จริงเห็นจริงสำหรับสาวกเท่านั้น เหมือนครูที่มีความรู้สูงมากแต่นำเอาเฉพาะสิ่งที่จำเป็นต่อศิษย์ในชั้นนั้นๆ เท่าที่ศิษย์จะรับได้ เพื่อประโยชน์แก่ศิษย์ หนึ่งเหมือนบิดามารดาแม้จะมีทรัพย์มากปานใดก็ย่อมให้ทรัพย์แก่บุตรตามควรแก่วัยและ ความจำเป็นของบุตรนั้นๆ

๒. อุปมาเพื่อให้ผู้ฟังติดตามและเห็นจริงได้ ทรงแสดงธรรมอย่างมีเหตุผลที่ผู้ฟังสามารถติดตามให้เห็นด้วยตนเอง ธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ไม่ยากเกินที่ติดตามแล้วไม่เห็นและ ไม่ง่ายเกินไปจนไม่ต้องคิดตรึกตรอง แค่คิดก็เห็นได้ พุทธวิธีการสอนจึงอยู่ในท่ามกลางระหว่างความยากเกินไปกับ ความง่ายเกินไป ส่วนใหญ่ทรงสอนให้ใช้ปัญญาพิจารณาดูด้วยตนเอง

๓. อุปมาเพื่อให้ผู้ฟังได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามสมควร ทรงแสดงธรรมมีคุณเป็นอัสถรรย์ สามารถยังผลให้ผู้ปฏิบัติตามได้รับผลตามสมควรตามกำลังปฏิบัติแห่งตน

การใช้อุปมาของพระพุทธเจ้า มีเหตุผลเพราะว่า การอุปมาเปรียบเสมือนเครื่องมือสำคัญอันหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการประกาศศาสนา ช่วยทำสิ่งยากให้เป็นสิ่งที่ง่ายต่อการเข้าใจ ช่วยทำให้เห็นภาพพจน์ชัดเจน ช่วยอธิบายให้สิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรมมากขึ้น เพื่อความรู้ยิ่งในธรรมของพระพุทธองค์ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ชนหมู่

จากงานวิจัย สามารถแบ่งระดับของ เป้าหมายในการอุปมาพบบว่ามี ๓ ระดับคือ เบื้องต้น
ชั้นกลาง และท้ายที่สุด ดังข้อความที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “ทรงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น
งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะครบบริบูรณ์
บริสุทธิ” (วิ. มหา (ไทย) ๑/๑/๑)

อุปมาเพื่อเป้าหมายในเบื้องต้น อันเป็น โลกียสุข เป็นไปเพื่อประโยชน์ตน เพื่อให้
คล้อยตามเกิดความประทับใจ หรือให้เกิดความสะพรึงกลัวเห็นโทษภัยในสงสารขึ้นอยู่กับฐานะ
จริต อุปนิสัย บารมี และการฝึกฝนจิตใจที่ได้ผ่านมามากน้อยตามอุปนิสัยที่ตนฝึกไว้ ตัวอย่างเช่น
“กามทั้งหลาย เรากล่าวแล้วว่า มีรสอร่อยน้อย มีทุกข์มาก มีเรื่องทำให้คับแค้นใจมาก และมีโทษ
อย่างยิ่งเป็นสิ่งที่ควรเปรียบด้วยท่อนแห่งกระดูก ควรเปรียบด้วยชิ้นเนื้อ ควรเปรียบด้วยคบเพลิง
หญา ควรเปรียบด้วยหลุมถ่านเพลิง ควรเปรียบด้วยของโนความฝัน ควรเปรียบด้วยของขี้ม
ควรเปรียบด้วยผลไม้ ควรเปรียบด้วยเชียงสับเนื้อ ควรเปรียบด้วยหอก หลาวและเปรียบด้วยหัวงู
ฉะนั้น” (ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๖๖/๒๖๗)

จากตัวอย่างทรงเปรียบด้วย สิ่งที่เราประโยชน์ ไร้สาระแก่นสารทำให้ผู้ที่ได้ยินได้ฟังเห็น
ภาพชัดแจ้งขึ้นและเกิดความประทับใจในคำสอนอันชี้ทางสว่าง จูงใจให้หลีกเลี่ยงจากโทษภัย
ดังกล่าวเสีย เมื่อผู้ฟังได้น้อมนำมาปฏิบัติก็ย่อมจะได้รับประโยชน์ในปัจจุบันและเป็นอุปนิสัยต่อไป
ในเบื้องหน้า

อุปมาเพื่อเป้าหมายในท่ามกลาง ถือเป็นกุศโลบายเพื่อนำเข้าให้เกิดความเห็นตรง ทำให้
น้อมนำหลักธรรมของพระองค์ไปปฏิบัติและจงใจยกระดับจิตใจให้สูงยิ่งขึ้นไป เช่น

คราวหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงสอนภิกษุให้รีบเร่งในการปฏิบัติธรรมโดยยกเป็นเรื่องสมมติ
ขึ้นมาว่า มีชายคนหนึ่งได้รับมอบหมายให้ปรนนิบัติอสรพิษร้าย ๔ จำพวก โดยให้ลูกตามเวลา
ให้อาบน้ำ ให้กินอาหาร ให้พักผ่อนตามเวลา ถ้าไม่ทำตามนั้น อสรพิษจะโกรธและตรงเข้าเล่น
งานเขาถึงตายหรือ เกือบตาย ชายคนนั้นกลัวจึงหนีไปเสีย แต่ขณะนั้นเองเขาก็ถูกเพชฌฆาต ๕ คน
ติดตาม ถ้าพบเขาที่ใดก็จะถูกฆ่าทันที เขาจึงรีบหนีหนีต่อไป แต่แล้วก็มีเพชฌฆาตคนที่ ๖ ซึ่ง
เหาะได้ เจือดาบตามไปเพื่อจะสังหารทุกโอกาส เขาจึงรีบเร่งหนักขึ้น เขาได้เข้าไปในบ้านร้าง
หลังหนึ่ง ขณะที่กำลังลอบคลำภาชนะเปล่าใบหนึ่ง ก็มีคนมาบอกว่า มีโจรร้ายคนหนึ่งเข้ามาฆ่าใน
บ้านร้างนี้เสมอ เขาจึงหนีชมซานต่อไปจนถึงแม่น้ำใหญ่แห่งหนึ่ง ฝั่งข้างนี้เต็มไปด้วยภัยอันตราย
ฝั่งข้างโน้นปลอดภัยดี แต่เรือแพไม่มี เขาจึงรีบเร่งหากิ่งไม้ใบหญ้ามารวมๆ มัดเข้าเป็นแพ อาศัย
ข้ามฟากไปสู่ฝั่งโน้นได้สำเร็จ ถึงความปลอดภัย ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ก็ทรงไขปัญหา
ซึ่งความหมายของอุปมา ดังนี้ (ส. สฬา (ไทย) ๑๘/ ๓๐๘/ ๒๐๗)

จะเห็นได้ว่าอุปมาที่พระพุทธองค์ทรงใช้นั้นก่อให้เกิดสะท้อนใจและก่อความคล้อยตาม มีความเนื้อเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงยกตัวอย่างเปรียบเทียบก่อให้เกิดแรงจูงใจให้ปฏิบัติเพื่อให้ หลีกเว้นจากเวรภัยอันร้ายกาจซึ่งในที่นี้พระพุทธเจ้าได้เปรียบเทียบไว้ให้เห็นภาพอย่างชัดเจน

อุปมาเพื่อเป้าหมายในที่สุด อันเป็น กุศโลบาย เพื่อให้หลุดพ้นจากวิภวสงสารและทุกข์ ทั้งปวง เช่น พระพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์ แห่งพระอาทิตย์ ทรงแสดงแล้วว่า รูป อุปมาด้วย กลุ่มฟองน้ำ เวทนา อุปมาด้วยฟองน้ำ สัญญาอุปมา ด้วยพยับแดด สังขาร อุปมาด้วยคันทกกล้วย และ วิญญาณ อุปมาด้วยกล ภิกษุข่อมเพ่งพิจารณาเห็นเบญจขันธ์นั้น โดยแยกกายด้วยการใดๆ เบญจขันธ์นั้น ข่อมปรากฏเป็นของว่าง เป็นของเปล่า ด้วยประการนั้นๆ ก็การละกรรม ๓ อย่าง อันพระพุทธเจ้า ผู้มีปัญญาด้วงแผ่นดิน ปรารภกายนี้ทรงแสดงแล้ว ท่านทั้งหลาย จงดูรูปอันบุคคลทิ้ง แล้ว. อายุ ไออุ่น และวิญญาณข่อมละกายนี้เมื่อใด เมื่อนั้น กายนี้อันเขาทอดทิ้งแล้วข่อมเป็นเหยื่อ แห่งสัตว์อื่น หาเจตนามิได้ นอนทับถมแผ่นดิน. นี่เป็นความสืบทอดเช่นนี้ นี่เป็นกลสำหรับหลอกลวง คนโง่ เบญจขันธ์เพียงคังว่าเพชฌฆาตผู้หนึ่ง เราบอกแล้ว สารระย่อมไม่มีในเบญจขันธ์นี้. ภิกษุผู้มีความเพียรอันปรารภแล้วมีสัมปชัญญะ มีสติพิจารณาขันธ์ทั้งหลายอย่างนี้ ทั้งกลางวัน ทั้งกลางคืน. ภิกษุเมื่อปรารภนาบathonไม่จุติ (นิพพาน) ฟังละสังโยชน์ทั้งปวง ฟังกระทำ ที่ฟังแก้ตน ฟังประพฤติ ดูบุคคลผู้มีศีระษะอันไฟไหม้ ดังนี้. (ส.ข. ๕ /๑๓๖/๒๔๗)

๔.๒.๒ หลักการใช้อุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้า

จากงานวิจัยพบว่า พระพุทธเจ้ามีหลักการสอนที่พอสรุปได้ว่า เมื่อทรงสอนก็ทรงสอน จากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือ รู้เห็นเข้าใจอยู่แล้วไปหาสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจได้ยากหรือ ยังไม่รู้ไม่เห็น ไม่เข้าใจ สอนเรื่องที่ค่อยลุ่มลึกจากง่ายไปยากลงไปตามลำดับขั้น ต่อเนื่องกันไปเป็นสาย เช่น การแสดงธรรมที่เรียกว่า อนุบุพพิททา คือ การเทศนาที่แสดง ไปเป็นลำดับ เพื่อฟอกอริยาศัยของ สัตว์ให้หมดจดเป็นขั้นๆ จากง่ายไปหายากเพื่อเตรียมจิตของผู้ฟังให้พร้อมที่จะรับฟังอริยสัจ โดย เริ่มสอนจากทานกถา คือการพรรณนาทาน ๒. สีลกถา พรรณนาศีล ๓. สัคคกถา พรรณนาสวรรค์ คือความสุขที่พร้อมด้วยกาม ๔. กามาทีวนกถา พรรณนาโทษของกาม ๕.เนกขัมมานิสังสกถา พรรณนาคุณของการออกจากกาม (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ๒๕๓๘, น. ๓๗๑)

ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ฟังสอนด้วยของจริงให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น ได้ฟังเอง อย่างที่เรียกว่าประสบการณ์ตรง

๔.๒.๓ วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า

๑) การยกอุทาหรณ์ และการเล่านิทานประกอบ การยกตัวอย่างอธิบาย และการเล่านิทานประกอบการสอน ช่วยให้เข้าใจได้ง่ายและชัดเจน ช่วยให้จำแม่นย่ำ เห็นจริง และเกิดความเพลิดเพลิน ทำให้การเรียนมีรสขบขัน เช่นเมื่อจะอธิบายให้เห็นว่า คนมีความปรารถนาดีอยากช่วยทำประโยชน์ แต่หากขาดปัญญา อาจกลับทำลายประโยชน์เสียก็ได้ ก็การเล่านิทานชาดกเรื่อง ลิงเผ่าสวน หรือ คนขายเหล้า เป็นต้นพระพุทธเจ้าทรงใช้อุทาหรณ์และนิทานประกอบการสอนมากมายเพียงใด จะเห็นได้จากการที่ในคัมภีร์ต่างๆ มีอุทาหรณ์และนิทานปรากฏอยู่ทั่วไปเฉพาะคัมภีร์ชาดกอย่างเดียวก็มีนิทานชาดกถึง ๕๔๗ เรื่อง

๒) การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา คำอุปมาช่วยให้เรื่องທີ່ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมา และเข้าใจง่ายขึ้นโดยเฉพาะมักใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรม เปรียบให้เห็นชัดด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรม หรือแม้เปรียบเรื่องที่เป็นรูปธรรมด้วยข้ออุปมาแบบรูปธรรมก็ช่วยให้ความหนักแน่นเข้า เช่น “ภูเขาศิลาล้วน เป็นแท่งทึบ ย่อมไม่หวั่นไหวด้วยแรงลมฉันใด บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะค่านินทาและสรรเสริญฉันนั้น” (พ.ธ. ๒๕/๑๖)

“คนผู้เรียนรู้น้อย ย่อมแก่ลงเหมือน โคลิกลี เนื้อของเขาเจริญขึ้นแต่ปัญญาหาเจริญไม่ (ส.ม. ๑๘/๕๑๖) ฯลฯ

๓) การใช้อุปกรณ์การสอน ในสมัยพุทธกาล ย่อมไม่มีอุปกรณ์การสอนชนิดต่างๆ ที่จัดทำขึ้นไว้เพื่อการสอน โดยเฉพาะเหมือนสมัยปัจจุบัน เพราะยังไม่มีการจัดการศึกษาเป็นระบบขึ้นมาอย่างกว้างขวาง หากจะใช้อุปกรณ์บ้างก็คงต้องอาศัยวัสดุสิ่งของในธรรมชาติ หรือเครื่องใช้ต่างๆ ที่ผู้คนใช้กันอยู่

อีกประการหนึ่ง คำสอนของพระพุทธเจ้าที่มีบันทึกไว้ก็เป็นคำสอนที่ตรัสแก่ผู้ใหญ่ และเป็นเรื่องเกี่ยวกับหลักธรรมทั้งสอนเคลื่อนที่ไปในดินแดนแคว้นต่างๆ อย่างอิสระ ชนิดที่ผู้สอนไม่มีทรัพย์สินสมบัติติดตัว ด้วยเหตุนี้ ความจำเป็นที่จะใช้อุปกรณ์จึงมีน้อยและโอกาสที่จะอาศัยอุปกรณ์ก็เป็นไปได้ยาก นอกจากนั้น การใช้ข้ออุปมาต่างๆ ก็จะสะดวกกว่า และให้ความเข้าใจชัดเจนอยู่แล้ว แม้เมื่อใช้ของจริงเป็นอุปกรณ์ก็มักใช้ในแง่อุปมาอีกนั่นเอง

๔) การใช้อุปมาโดยการทำเป็นตัวอย่าง วิธีที่สอนที่ดีที่สุดอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะในทางจริยธรรม คือการทำเป็นตัวอย่างซึ่งเป็นการสอนแบบไม่ต้องกล่าวสอน เป็นทำนองการสาธิตให้ดู แต่ที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำนั้นเป็นไปในรูปทรงเป็นผู้นำที่ดี การสอน โดยทำเป็นตัวอย่างก็คือ พระจริยาวัตรอันดีงามที่เป็นอยู่โดยปกตินั่นเอง

๕) การเล่นภาษา เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่ การเล่นภาษาและเล่นคำ เป็นเรื่องของความสามารถในการใช้ภาษาผสมกับปฏิภาณ ข้อนี้ก็เป็นการเล่นแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าที่มีรอบไปทุกด้าน เมื่อผู้ใดทูลถามมาเป็นคำร้อยกรอง พระองค์ก็ทรงตอบเป็นคำร้อยกรองไปทันที ทำนองกลอนสด บางครั้งผู้มาเฝ้าปรึกษาพระองค์ด้วยคำพูดต่างๆ ที่รุนแรง ยิ่งพระองค์ทรงยอมรับคำปรึกษาเหล่านั้นทั้งหมดแล้วทรงแปลความหมายอธิบายเสียใหม่ให้เป็นเรื่องที่ดีงาม แม้ในด้านการสอนหลักธรรมทั่วไป พระองค์ก็ทรงรับเอาคำศัพท์ที่มีใช้อยู่แต่เดิมในลัทธิศาสนาเก่ามาใช้ แต่ทรงกำหนดความหมายให้ใหม่ ซึ่งเป็นวิธีการช่วยให้ผู้ฟังผู้เรียนหันมาสนใจ และกำหนดคำสอนได้ง่าย เพียงแต่มาทำความเข้าใจเสียใหม่เท่านั้น และเป็นการช่วยให้มีการพิจารณาเปรียบเทียบไปในตัวด้วยว่าอย่างไรถูกอย่างไรผิดอย่างไร จึงเห็นได้ว่าคำว่า พรหม พราหมณ์ อริยะ ยัญ ตบะ ไฟบูชายัญ ฯลฯ ซึ่งเป็นคำในลัทธิศาสนาเดิมก็มีใช้ในพระพุทธศาสนาด้วยทั้งสิ้นแต่มีความหมายต่างออกไปเป็นอย่างใหม่

๖) อุบายเลือกคน และการปฏิบัติรายบุคคล การเลือกคนเป็นอุบายสำคัญในการเผยแผ่พระศาสนา ในการประกาศธรรมของพระพุทธเจ้า เริ่มแต่ระยะแรกประดิษฐานพระพุทธศาสนาจะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงดำเนินพุทธกิจด้วยพระพุทธโธบายอย่างที่เรียกว่าการวางแผนที่ได้ผลยิ่ง ทรงพิจารณาว่าเมื่อจะเข้าไปประกาศพระศาสนาในที่ใดที่หนึ่งควรไปโปรดใครก่อน

เมื่อตรัสรู้ใหม่ๆ ได้เสด็จไปโปรดเบญจวัคคีย์ผู้ที่อยู่ใกล้ชิดเมื่อพระองค์เมื่อครั้งออกแสวงธรรมก่อน ข้อนี้ได้พิจารณาได้ทั้งในแง่ที่เบญจวัคคีย์เป็นผู้ใฝ่ธรรม มีอุปนิสัยอยู่แล้ว หรือในแง่ที่เป็นผู้เคยมีอุปการะกันมา หรือในแง่ที่ว่าเป็นการสร้าง ความมั่นใจ ทำให้ผู้เคยเกี่ยวข้องหมดความกลางแกลงในพระองค์ ตัดปัญหาในการที่ท่านเหล่านั้นอาจไปสร้างความกลางแกลงใจขึ้นแก่ผู้อื่นต่อไปด้วย ครั้นเสร็จสั่งสอนเบญจวัคคีย์แล้ว ก็โปรดยสกุमार พร้อมทั้งกุมาร พร้อมทั้งเศรษฐีผู้บิดาและญาติมิตร และเมื่อจะเสด็จเข้าแคว้นมคธ พระองค์ก็เสด็จไปโปรดชฎิล ๓ พี่น้อง พร้อมทั้งบริวารทั้งพัน เริ่มด้วยชฎิลคนพี่ใหญ่เสียก่อน แล้วนำชฎิลเหล่านี้ ผู้กลายเป็นสาวกแล้ว เข้าสู่นครราชคฤห์ ประกาศธรรม ณ นครนั้น ได้ราชาเป็นสาวก เป็นอันว่าพอเริ่มต้นประกาศพระศาสนาก็ได้ทั้งนักบวชผู้ใหญ่ เศรษฐี และราชาซึ่งเป็นคนชั้นสูงสมัยนั้นเป็นสาวกเป็นการทำทางเสด็จเผยแผ่ให้ปลอดภัยไป

ในการสั่งสอนคนแต่ละถิ่นหรือแต่ละหมู่คณะ ก็มักทรงเริ่มต้นที่บุคคลที่เป็นประมุข เช่น พระมหากษัตริย์ หรือหัวหน้าของชนหมู่นั้นๆ ทำให้การประกาศพระศาสนาได้ผลดีและรวดเร็ว และเป็นการยืนยันพระปรีชาสามารถของพระองค์ด้วย

ในการบำเพ็ญพุทธกิจประจำวัน พระองค์ก็ทรงสอดส่องพิจารณาบุคคลผู้นั้นควรโปรดในวันนั้นแต่เวลาจะรุ่งสางและ เสด็จไปโปรดในเวลาเช้า เป็นการให้ความสนพระทัยสงเคราะห์บุคคลเป็นรายๆซึ่งให้ผลดีในการสอนยิ่งกว่าการสอนแบบเสาะๆไป และแม้แต่แสดงธรรมในที่ประชุม ก็ทรงกำหนดบุคคลที่ควรเอาพระทัยใส่พิเศษในคราวนั้นๆไว้ด้วย กับทั้งแสดงธรรมโดยวิธีการที่จะทำให้ทุกคนในที่ประชุมได้รับผลประโยชน์ไปอย่างเป็นที่น่าพอใจ ให้เกิดความรู้สึกร่วมกันทุกคนว่า พระพุทธเจ้าตรัสอยู่กับตน ดังกล่าวมาแล้ว

๑) การรู้จักจังหวะและโอกาส ผู้สอน ต้องรู้จักใช้จังหวะและโอกาสให้เป็นประโยชน์ เมื่อยังไม่ถึงจังหวะ ไม่เป็นโอกาส เช่น ผู้เรียนยังไม่พร้อม ยังไม่เกิดปริปากะแห่งญาณหรือ อินทรีย์ ก็ต้องมีความอดทนไม่ชิงหักหาญหรือดิ่งค้นทำ แต่ก็ต้องตื่นตัวอยู่เสมอเมื่อถึงจังหวะหรือเป็นโอกาส ก็ต้องมีความฉับไวที่จะจับมาใช้ให้เป็นประโยชน์ ไม่ปล่อยให้ผ่านเลยไปเสียเปล่า แม้ในการเผยแพร่วิทยาการแก่คนส่วนใหญ่พระพุทธเจ้าก็ทรงปฏิบัติตามจังหวะและโอกาสด้วย

๒) ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ ถ้าผู้สอนสอนอย่างไม่มีอึดตายาคัดค้นหา มานะ ทิฎฐิเสฐิให้น้อยที่สุด ก็จะมุ่งไปยังผลสำเร็จในการเรียนรู้เป็นสำคัญ สุดแต่จะใช้กลวิธีใดให้การสอนได้ผลดีที่สุดก็จะทำในทางนั้น ไม่กลัวว่าจะเสียเกียรติ ไม่กลัวจะถูกรู้สึกรู้ว่าแพ้ บางคราวเมื่อสมควรก็ต้องยอมให้ผู้เรียนรู้สึกได้ว่าเขาเก่ง บางคราวสมควรข่มก็ข่ม บางคราวสมควรโอนอ่อนผ่อนตามก็ยอมตาม สมควรขัดก็ขัด สมควรคล้อยก็คล้อย สมควรปลอบก็ปลอบ

๓) กลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นต่างครั้งต่างคราว ย่อมมีลักษณะแตกต่างกันไปไม่มีที่สิ้นสุด การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าย่อมอาศัยปฏิภาณ คือ ความสามารถในการประยুক্ত์หลักวิธีการ และกลวิธีต่างๆมาใช้ให้เหมาะสม เป็นเรื่องเฉพาะครั้ง เฉพาะคราวไปอย่างไรก็ดี การได้เห็นตัวอย่างการแก้ปัญหาเช่นนี้ อาจช่วยให้เกิดความเข้าใจในแนวทางที่จะนำไปใช้ปฏิบัติได้บ้าง

๔.๒.๔ ลักษณะการใช้อุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้า

การอุปมาตามแบบการเปรียบเทียบทั้งด้านอักษรศาสตร์การใช้ภาษาศาสตร์ มีการอุปมาอุปไมย ๔ ประเภท คือ ๑ อุปมาก่อนกล่าวความตามหลัง ๒ กล่าวความก่อนอุปมาทีหลัง ๓ ใช้อุปมาล้อมความกล่าวอุปมาก่อน ๔ ใช้อุปมาล้อมอุปมา

อุปมาก่อนกล่าวความตามหลัง

การอุปมาก่อนแล้วกล่าวความตามหลัง เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงใช้มากที่สุด เป็นเพราะว่าทรงต้องการที่จะเปรียบเทียบ จากรูปธรรมซึ่งเป็นสิ่งที่ใกล้ตัวและเห็นภาพพจน์ชัดเจน เข้าใจได้ง่าย ตัวอย่างประเภทของการอุปมาก่อนกล่าวความตามหลัง ในบทที่๗ เช่น อุปมาแห่งจันทร์ ๕ อุปมาแห่งรูป อุปมาแห่งเวทนา อุปมาแห่งสัญญา อุปมาแห่งสังขาร อุปมาแห่งวิญญาณ ฯลฯ อุปมาเหล่านี้ทรงยกธรรมชาติแวดล้อมที่พบได้ในชีวิตประจำวันและอยู่ในท้องถิ่น หรือ สิ่งอันเป็นที่รู้จักกันคืออยู่แล้ว มาบรรยาย หรือเล่าเรื่อง เช่น แม่น้ำคงคา หยาตสน พยับแดด แก่นไม้ นักแสดงกล ยกให้เห็นภาพก่อน แล้วจึง มาเปรียบเทียบ อธิบาย

กล่าวความก่อนอุปมาทีหลัง

การกล่าวความก่อนอุปมาทีหลังพระพุทธเจ้ามักจะใช้เมื่อกกล่าวความที่ยกเป็นหัวข้อขึ้นมา ซึ่งมักจะเป็นข้อธรรม หรือ นามธรรม หรือพฤติกรรมของสัตว์บุคคล แล้วจึงเปรียบเทียบด้วยสิ่งๆ ที่เหมือนหรือควรกับสิ่งนั้น เช่นอุปมาแห่งกาม ควรเปรียบด้วยชินเนื้อ ควรเปรียบด้วยคบเพลิงหญ้า ควรเปรียบด้วยหลุมด่านเพลิง ฯลฯ แล้วจึงชี้แจงตักเตือนให้เห็นโทษของสิ่งนั้นๆ

ใช้อุปมาล้อมความกล่าวอุปมาก่อน

การใช้อุปมาล้อมความพระพุทธเจ้าทรงใช้ในการที่จะเน้นย้ำและเพื่อให้เกิดการชักถาม ในประเด็นนั้นๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจชัดเจนมากยิ่งขึ้น โดยมักจะพบในอุปมาที่เกี่ยวกับการภาวนา เช่น อุปมาเกี่ยวกับการภาวนา การตั้งจิตในกายคตาสติเสมือนบุรุษผู้ถือหม้อน้ำมัน

ใช้ความล้อมอุปมา

การยกตัวอย่างอุปไมยขึ้นก่อนแล้วกล่าวอุปมาแล้วจึงกล่าวถึงอุปไมยอีกครั้ง ตัวอย่างที่พระพุทธเจ้าทรงใช้อุปมาประเภทนี้มักกล่าวพาดพิงถึงพฤติกรรมบุคคลมาเป็นตัวอย่างในการสอน หรือเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยการอธิบายรายละเอียดมากพอสมควร เช่นอุปมาเกี่ยวกับโลกธรรม การออกผลเพื่อฆ่าตนเอง อุปมาแห่งกรรม กรรมเปรียบด้วยก้อนเกลือ

๔.๓ วิเคราะห์ผลสัมฤทธิ์วิธีการใช้อุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้า

ในการแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ทุกครั้งของพระพุทธเจ้า แนวทางในการสอนของพระองค์สามารถประมวลเป็น ๓ หมวดใหญ่ที่ครอบคลุมถึงการดำเนินชีวิตของมนุษย์ทั้งหมด ดังนี้

๑. ด้านพฤติกรรม เรียกว่า ศีล
๒. ด้านจิตใจ เรียกว่า สมาธิ
๓. ด้านปัญญา เรียกว่า ปัญญา

๑. ด้านพฤติกรรม (ศีล) ส่วนสำคัญที่ควรเน้น คือ

๑.๑ พฤติกรรมในความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพหรือโลกแห่งวัตถุ (กายภาวนา) โดยเฉพาะ คือ

๑.๑.๑ การใช้อินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ในการรับรู้ โดยไม่เกิดโทษก่อผลเสียหาย แต่ได้ผลดี ส่งเสริมคุณภาพชีวิตและการฝึกอินทรีย์ให้มีประสิทธิภาพในการใช้งานให้ดูเป็น ฟังเป็น เป็นต้น ได้แก่ หลักอินทรีย์สังวร

๑.๑.๒ การเสพบริโภคปัจจัย ๔ และใช้ประโยชน์จากวัตถุอุปกรณ์ต่างๆ รวมทั้งเทคโนโลยี ด้วยปัญญาที่รู้เข้าใจ มุ่งคุณค่าที่แท้จริง ให้ได้คุณภาพชีวิตและส่งเสริมการพัฒนาชีวิตไม่หลงถูกหลอกไปด้วยคุณค่าเทียม ตามค่านิยมฟุ้งเฟ้อ โก่โก้ ที่ทำให้บริโภคมาก แต่เสียคุณภาพชีวิต เรียกว่ากินเป็น บริโภคเป็น ใช้เป็น เริ่มด้วยการกินพอดี ได้แก่ หลักโภชนาตัตถุญญาตา และปัจจัยสันนิสิตศีล

๑.๒ พฤติกรรมในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคมและโลกแห่งชีวิต (ศีลภาวนา)

๑.๒.๑ การอยู่ร่วมสังคม โดยไม่เบียดเบียนก่อความเดือดร้อนหรือเวรภัยแต่รู้จักมีความสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนมนุษย์อย่างช่วยเหลือเกื้อกูลกันดำรงตนอยู่ในขอบเขตแห่งศีล ๕

๑.๒.๒ รักษาตติกาสังคม กฎเกณฑ์ หรือกฎหมาย ระเบียบแบบแผน คือ วินัย แม่บทแห่งชุมชนหรือสังคมของคนและวัฒนธรรม รวมทั้งสิ่งที่เรียกว่าจรรยาบรรณต่างๆ

๑.๒.๓ ทาน คือ การให้ การเผื่อแผ่แบ่งปัน ช่วยเหลือ ปลดเปลื้องความทุกข์ของเพื่อนมนุษย์ ให้มีความสุขและส่งเสริมการสร้างสรรค์สิ่งดีงาม

๑.๒.๔ การประพฤติกี่ก่อกุลแก่ชีวิตอื่นๆ ทั้งสัตว์ มนุษย์และพืชพันธ์ เช่น การร่วมสร้างรักษาเขตอภัยทาน นิวาสถาน การปลูกสวน ปลูกป่าและสร้างแหล่งน้ำ เป็นต้น

๑.๓ พฤติกรรมในด้านอาชีวะ คือ การทำมาหาเลี้ยงชีพ (ศีลภาวนาด้านสัมมาอาชีวะ) โดยมีศิลปวิทยา วิชาชีพ ที่ฝึกไว้อย่างดี มีความชำนาญที่จะปฏิบัติให้ได้ผลและเป็นสัมมาชีพ ซึ่งมีลักษณะสำคัญ คือ

๑.๓.๑ ไม่เป็นไปเพื่อความเบียดเบียน ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่นหรือก่อผลเสียหายต่อสังคม

๑.๓.๒ เป็นเครื่องแก้ปัญหาชีวิตหรือสังคม เป็นไปเพื่อสร้างสรรค์ ทำให้เกิดประโยชน์เกื้อกูล

๑.๓.๓ เอื้อต่อการพัฒนาชีวิตของคนไม่ทำชีวิตให้ตกต่ำหรือทำลายคุณค่าของความเป็นมนุษย์ หรือทำให้เสื่อมจากคุณความดี

๒. ด้านจิตใจ (สมาธิ) ซึ่งแยกออกได้ดังนี้ (สภาพจิตที่ดีทุกอย่าง มีสมาธิเป็นฐานที่ตั้ง)

๒.๑ คุณภาพจิต ได้แก่ คุณธรรมความดีงามต่างๆ เช่น เมตตา กรุณา กตัญญูกตเวทิตา การระ หิริ โอตตัมปะ ฯลฯ ซึ่งหล่อเลี้ยงจิตใจให้่องงามและเป็นพื้นฐานของพฤติกรรมที่ดีงาม

๒.๒ สมรรถภาพจิต ได้แก่ ความสามารถ เข้มแข็ง มั่นคง มีประสิทธิภาพของจิต เช่น จันทะ (ความใฝ่รู้ ใฝ่ดี ใฝ่ทำ) ความเพียร (วิริยะ) ความขยัน (อุตสาหะ) ความอดทน (ขันติ) ความระลึก นึกทัน ตื่นตัว ควบคุมตนได้ (สติ) ความตั้งมั่น แน่วแน่ใสสงบ อยู่ตัวของจิต (สมาธิ) รวมทั้งความไม่ประมาท เป็นต้น ที่ทำให้ก้าวหน้านั่นคงในพฤติกรรมที่ดีงามและพร้อมที่จะใช้ปัญญา

๒.๓ สุขภาพจิต ได้แก่ สภาพจิตที่ปราศจากความขุ่นมัว เศร้าหมอง ร่ำร้อน เป็นต้น แต่สดชื่น เอิบอิ่ม ร่าเริง เบิกบาน ผ่อนคลาย ผ่องใส เป็นสุข ซึ่งส่งผลต่อสุขภาพกายและทำให้พฤติกรรมที่ดีงามมีความมั่นคง สอดคล้องกลมกลืน

๓. ด้านปัญญา (ปัญญา) ซึ่งมีการพัฒนาหลายด้านหลายระดับ เช่น

๓.๑ ความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สลับซับซ้อน หรือเล่าเรียนและรับถ่ายทอดศิลปวิทยาการ ตลอดจนข้อมูลข่าวสารต่างๆ อย่างมีประสิทธิภาพ

๓.๒ การรับรู้ประสบการณ์และเรียนรู้สิ่งต่างๆ อย่างถูกต้องตามเป็นจริง ไม่บิดเบือนหรือเอนเอียง ด้วยความซอซ่งหรืออคติทั้งหลาย

๓.๓ การคิดพิจารณาวินิจฉัยอย่างมีวิจารณ์ญาณ ด้วยการใช้อนุญญาปริสุทธิ์ ไม่ถูกกิเลส เช่น ความอยากได้ผลประโยชน์และความเกลียดชัง เป็นต้น ครอบงำบัญชา

๑.๔ การรู้จักมอง รู้จักคิด ที่จะให้เข้าถึงความจริงและได้คุณประโยชน์ มีโยนิโสมนสิการ อย่างที่เรียกว่า มองเป็น คิดเป็น เช่น รู้จักวิเคราะห์ แยกแยะ สืบสาวเหตุปัจจัย เป็นต้น

๑.๕ การรู้จักคิดจัดการ ดำเนินการ ทำกิจให้สำเร็จ ฉลาดในวิธีการที่จะนำไปสู่จุดหมาย

๑.๖ ความสามารถแสวงหา เลือกคัดจัดประมวลความรู้ คิดได้ชัดเจน และสามารถ นำความรู้ที่มีอยู่มาเชื่อมโยงสร้างเป็นความรู้ความคิดใหม่ ๆ เพื่อใช้แก้ปัญหาและสร้างสรรค์ต่อไป

๑.๗ ความรู้แจ้งความจริงของโลกและชีวิต หรือรู้เท่าทันธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย ที่ทำให้วางใจถูกต้องต่อทุกสิ่งทุกอย่าง สามารถแก้ปัญหาชีวิต ขจัดความทุกข์ในจิตใจของตนได้ หลุดพ้นจากความยึดติดถือมั่นในสิ่งทั้งหลาย จิตไม่ถูกบีบบังคับครอบงำกระทบกระทั่งด้วยความผันผวนแปรปรวนของสิ่งต่างๆ หลุดพ้นเป็นอิสระ อยู่เหนือกระแสโลก สว่างโล่ง โปร่งผ่องใส ไร้พรมแดน ซึ่งทำให้ปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลาย และดำเนินชีวิตด้วยปัญญาอย่างแท้จริง

๑.๘ โดยสรุป ปัญญามี ๒ ด้านที่สำคัญ คือ (๑) ปัญญาที่เข้าถึงความจริงแห่งธรรมชาติ ของธรรมชาติ และ (๒) ปัญญาที่สามารถใช้ความรู้ที่จัดตั้งวางระบบแบบแผนจัดดำเนินการให้ชีวิตและสังคมมนุษย์ได้ประโยชน์สูงสุดจากความจริงนั้น (ปริชา บุญศรีตัน, ๒๕๔๔, น. ๔๐-๔๑)

ผลสัมฤทธิ์ในการเผยแผ่ธรรมะของพระพุทธเจ้าด้วยการใช้อุปมาในเบื้องต้นคือ การทำให้ผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง เกิดความอาหาญ ว่าจริงในธรรม เกิดความเลื่อมใส ศรัทธา แกล้วกล้ารับไปปฏิบัติจนเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น ผู้ฟังได้รับประโยชน์ในการพัฒนาตนทั้งในชาตินี้และในชาติหน้า เห็นภัยในวัฏฏะ มองเห็นทุกข์และทางดำเนินเพื่อให้สิ้นทุกข์ เข้าถึงความดีในระดับต้น จนถึงทำพระนิพพานให้แจ้ง หลักฐานที่แสดงถึงผลสัมฤทธิ์ในการสอนของพระพุทธเจ้าในอดีตที่สามารถพบอยู่มากมายในพระสูตรต่างๆ เช่น

จากงานวิจัยผลสัมฤทธิ์ในการใช้อุปมา ได้เห็นว่า ผลสัมฤทธิ์ในการใช้อุปมาของพระพุทธเจ้าเห็นเป็นรูปธรรมมากกว่า กล่าวคือ เมื่อเปรียบเทียบปริมาณ และคุณภาพของการใช้อุปมาพบว่า ในแต่ละคราวที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเทศนาและใช้อุปมาในการเปรียบเทียบ เพื่อให้ผู้ฟังเห็นภาพชัดเจนและคล้อยตามพระองค์นั้น เนื้อหาในแต่ละบทประกอบด้วยเนื้อหาที่สมบูรณ์ ละเอียดลออ มีความงามที่พิสดารและลึกซึ้ง พระองค์ไม่ทรงกล่าวในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ถึงแม้จะเป็นวาทะที่ขอบใจของมหาชนก็ตาม ไม่กล่าวพร่ำเพรื่อ ข้อความกระชับได้ใจความชัดเจน ไม่เยิ่นเย้อและเป็นการใช้ภาษาที่ทำให้เกิดความประทับใจสูงสุด คือ ประกอบด้วย ความเลื่อมใส เคารพ ศรัทธาในการฟังนั้นด้วย ดังนั้น การใช้อุปมาของพระพุทธเจ้าจึงเป็นความวิจิตรทางภาษาที่เหนือกว่าความงามธรรมดาทั่วไป

ผู้วิจัยได้จำแนกผลสัมฤทธิ์จากการใช้อุปมาของพระพุทธเจ้า (การแสดงธรรมเทศนา) ออกเป็น ๓ ประการคือ ผลสัมฤทธิ์ทางด้านมโนทัศน์ (Concept) หรือด้านความคิด (ทฤษฎี) ผลสัมฤทธิ์ทางกายภาพ (Physical) และผลสัมฤทธิ์ทางจิตภาพ (Mentality) ดังมีรายละเอียดดังนี้

ผลสัมฤทธิ์ทางด้านมโนทัศน์หรือด้านความคิด (ทฤษฎี)

การเปลี่ยนแปลงทางด้านมโนภาพเป็นการเปลี่ยนที่สำคัญมาก เพราะเมื่อมีการน้อมใจยอมรับศรัทธา เลื่อมใสแล้วจึงเริ่มเปิดใจรับฟัง ผลจากการรับฟังได้เกิดให้มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านกาย วาจาและเกิดกระบวนการพัฒนาจิตตามมา ดังมีพุทธพจน์ที่แสดงถึงความสำคัญของใจที่ว่า

“มโนปุพฺพกุมา รมมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา”

ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐที่สุด สำเร็จแล้วแต่ใจ (ขุ. ขุ. (ไทย) ๒๕/๑๑/๑๓)

อันความคิดของมนุษย์เปรียบเสมือนหางเสือของเรือ เมื่อคิดเช่นไรก็ย่อมทำเช่นนั้น ในหลักของพระพุทธศาสนาอันมีมรรค ๘ ที่แสดงไว้ ได้แสดงสัมมาทิฏฐิเป็นประการแรก เพราะทิฏฐิ (ความคิดเห็น) เป็นสิ่งกำหนดการกระทำทั้งปวงดังกล่าว เจกเช่นผลสัมฤทธิ์ของการแสดงพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าได้มีอิทธิพลในการเปลี่ยนแปลงความคิด ซึ่งนำมาถึงการเปลี่ยนแปลงชีวิตครั้งยิ่งใหญ่ของบุคคลเหล่านั้น ดังมีตัวอย่างในครั้งพุทธกาล เช่น

๑. พราหมณ์ ผู้หนึ่งทูลถามปัญหาพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับหลักธรรมเป็นเหตุให้ได้รับประโยชน์สุขทั้งปัจจุบันชาตินี้และชาติหน้า พระพุทธเจ้าทรงตรัสตอบ อธิบายเปรียบเทียบว่า ความไม่ประมาทเท่ากับได้กับปฏิบัติธรรมทั้งหมดเปรียบเหมือนรอยเท้าสัตว์ทุกชนิดย่อมรวมลงในเท้าช้าง พราหมณ์ได้ฟังแล้วเกิดความคิดเห็นแจ่มแจ้งอย่างยิ่ง มีจิตเลื่อมใส จึงแสดงตนเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต

๒. วัจจโคตรปริพาชกได้ถามเกี่ยวกับเรื่องผู้พ้นกิเลสแล้ว เมื่อตายไปแล้วจะเกิดอีกหรือไม่ พระพุทธเจ้าทรงใช้อุปมาเปรียบเรื่องนามธรรมที่ลึกลับซึ่งให้เข้าใจได้ง่ายโดยเปรียบผู้ที่หลุดพ้นแล้ว เหมือนกับไฟที่หมดเชื้อ ไม่สมควรถามว่าไฟนั้นไปทิศทางใด วัจจโคตรเกิดความคิดเลื่อมใสยิ่งจึงแสดงตนเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต

๑.กสิการทวาชพราหมณ์ เข้าใจว่าพระพุทธเจ้าไม่ทำงานที่ขงขอบินทบาตไม่เหมือนคนที่ทำงานมีการทำนาเลี้ยงชีพ แต่พระพุทธเจ้าทรงก็แสดงอุปมาให้เห็นว่าแม้พระพุทธเจ้าก็ทำนาเช่นกันแต่เป็นการปลูกหวานคุณธรรมอันนำไปสู่การพ้นทุกข์ พราหมณ์ได้ยินดังนั้นเกิดความเลื่อมใสอย่างยิ่งถึงกับลดมานะทิฏฐิลงกราบหมอบแทบพระบาทด้วยเศียรเกล้า อันเกิดจากความเปลี่ยนแปลงในจิตใจ ที่เกิดความแจ่มแจ้งในอุปมาของพระพุทธเจ้า ต่อมาท่านจึงได้บรรพชาและสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในที่สุด

จากตัวอย่างข้างต้น ที่ได้นำเสนอผลสัมฤทธิ์ทางด้านมโนภาพจากการฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้านั้น จะพบว่าการแสดงธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าแต่ละครั้งพระองค์ทรงได้ใช้อุปมาเพื่อให้เกิดความแจ่มแจ้งประจักษ์ใจ สามารถทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในความคิดจิตใจของผู้ฟังให้มีศรัทธาและเห็นตามจริงได้ด้วยตนเองจนสัมฤทธิ์ผลต่างๆ ดังที่ได้กล่าวมา

ผลสัมฤทธิ์ทางกายภาพ

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเทศนาโปรดเหล่าเวไนยสัตว์ในแต่ละคราวแล้ว ได้เกิดมีผู้ที่เลื่อมใส ศรัทธาในแต่ละคราวเป็นจำนวนมาก คนบางกลุ่มในจำนวนนั้นเมื่อได้รับฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้าแล้วเกิดความเลื่อมใสและศรัทธาอันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในการดำเนินชีวิตไปสู่ทางที่ดีขึ้น ได้เริ่มจากการเห็นข้อบกพร่องจากการกระทำที่ผิด จากการยึดถือจารีตประเพณีเก่าๆ ที่ไร้เหตุผล หรือจากการยึดถือความคิดของตนที่เคยเห็นว่าถูกต้องเสมอ จึงทำให้เกิดการสำนึก ขอมรับเพื่อปรับเปลี่ยน เขาเหล่านั้น เมื่อได้ปรับเปลี่ยนความประพฤติที่ได้เคยทำมาแล้ว จึงเกิดเห็นผลประจักษ์ในทางที่ดีขึ้น (ทางกาย ทางวาจา) ดังพอประมวลได้ดังนี้

ตาราง ๑ ผลสัมฤทธิ์ทางกายภาพ

ความเปลี่ยนแปลงทางกาย	
ก่อน	หลัง
เป็นคนทุศีล	เป็นคนมีศีล
เป็นนักเลงหัวไม้	เห็นโทษของการวิวาทชกต่อย
อิจฉา ริษยา	มีความกรุณา ไม่พยาบาท
เที่ยวกลางคืน	ไม่เที่ยวกลางคืน ออกอม
น้อ โกงด้วยวิธีต่างๆ	นึกถึงอกเขาอกเรา มีความยุติธรรม ไม่เอาเปรียบใคร

ตาราง ๓ (ต่อ)

ความเปลี่ยนแปลงทางวาจา	
ก่อน	หลัง
เป็นคนชอบโกหก	เห็นโทษของการโกหก พูแต่ความจริง
ชอบขย่งให้คนแตกแยกกัน	เกรงกลัวบาปกรรม ไม่ขย่งคนให้แตกแยก
ชอบพูดคำหยาบคาย	ปรับเปลี่ยนเป็นพูดไพเราะ
ชอบพูดเพื่อเจ้า	พูแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ เป็นสาระ
ชอบนิินทา ว่าร้าย	เห็นโทษของการนิินทาพยายามลด ละ เลิก

ผลสัมฤทธิ์ทางจิตภาพ

ผลสัมฤทธิ์ทางจิตภาพเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ และมโนภาพ ซึ่งผลสัมฤทธิ์ทางจิตภาพเป็นผลจากการปฏิบัติทางกาย วาจาและปรับเปลี่ยนความคิดให้ถูกต้อง ในการประเมินผลในภาวะทางจิตภาพนี้ เป็นเรื่องยากสำหรับผู้อื่นที่จะมาประเมินผลหรือรู้ผลได้ เพราะการสำเร็จการศึกษาในพระพุทธศาสนานั้น เป็นสิ่งที่รู้ได้เฉพาะตนเอง (ปัจจุคตฺ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ) ดังที่ท่านพุทธทาสภิกขุ กล่าวไว้ว่า “รับปริญญาด้วยตนเอง ก็คือ รู้อยู่แก่ใจของตนเองว่า ความสิ้นราคะ สิ้นโทสะ สิ้นโมหะ...เรียกว่า รู้สิ่งที่ควรรู้ ครอบถ้วน หมดจดสิ้นเชิง” ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ จึงเป็นปริญญาทางพระพุทธศาสนา เป็นการสิ้นเหตุแห่งความทุกข์ และรับปริญญาด้วยตนเองในทันทีที่สำเร็จการศึกษา ผลจากการเปลี่ยนแปลงภายในจิตใจไปในทางที่ดีนั้น จะส่งผลทางกาย ทางสังคมในทางที่ดีด้วยดังนั้น ในชั้นจบการศึกษา ผู้รู้จะเกิดความเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีหลายด้าน เช่น

- ๑) ด้านบรรยากาศจิต จากที่เคยมืด เป็น สว่าง
- ๒) ด้านคุณภาพจิต จากสกปรก เป็น สะอาด
- ๓) ด้านอารมณ์ จากสับสน วุ่นวาย เป็น สงบ ระวัง
- ๔) ด้านทัศนคติ จากเกลียด เป็น รักใคร่ สงสาร
- ๕) ด้านพฤติกรรม จากการเป็นผู้เอา เป็น ผู้มีการให้เป็น (ปรีชา บุญศรีตัน, ๒๕๔๔,

น. ๕๕)

จากงานวิจัยการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า สามารถสรุปผลสัมฤทธิ์ของการแสดงธรรมและประมวลการวิธีการสอนได้เป็น ๒ ระดับ ดังนี้

ก. ระดับโลกิยะ เช่น ทำให้พบสัจจะธรรม เห็นทุกข์ เห็นเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ (สมุทัย) เห็นทางดับทุกข์ (มรรค) และสามารถเข้าถึงความสุขเบื้องต้นคือความสงบเย็น, สร้างสัมมาทิฐิ, คล้อยตามคำสั่งสอนจนเกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น, เข้าถึงไตรสรณคมน์, เห็นโทษของความประมาท, เห็นภัยของวิญญะ, เห็นคุณค่าของการปฏิบัติ, มีสติ, มีความเมตตา กรุณาต่อกันทำให้เกิดความร่วมมือเป็นสุขตามฐานะของคน, เป็นอุปนิสัยในการตรัสรู้ในเบื้องต้น

ประมวลประโยชน์ในระดับโลกิยะจากการแสดงพระธรรมด้วยการใช้อุปมาของพระพุทธเจ้า ดังนี้

- สอนให้รู้จักเลือกคบหาผู้นำที่มีคุณธรรมในการดำเนินชีวิต
- สอนให้รู้จักปกครองตนเอง โดยรู้จักรับผิดชอบในหน้าที่การงานของตน- สอนให้ผู้นำรู้จักเว้นจากความชั่วและทำใจให้สงบ

- สอนให้เป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในธรรม
- สอนให้มีชีวิตเป็นอยู่ด้วยธรรม และเหตุที่ทำให้ยศเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป
- สอนให้พูดคำสัตย์จริง อันจักได้รับเกียรติยศและชื่อเสียง
- สอนให้รู้จักอนุภาพแห่งศีลที่เปรียบเสมือนอาวุธชั้นดี อภรณ์อันประเสริฐ และ เป็นเกราะป้องกันภัยทั้งปวง

- สอนให้รู้จักวิธีใช้ทรัพย์อย่างคนมีปัญญา
- สอนให้รู้จักเลือกคบมิตร อยู่ร่วมกับบัณฑิต เพราะนำแต่ความสุขมาให้
- สอนให้รู้จักการเลือกให้ทานแก่บุคคลที่ควรให้
- สอนให้เกิดวิริยะอุตสาหะในการปฏิบัติธรรม
- สอนให้รู้จักรักผู้อื่นปรารถนาดีต่อสัตว์อื่น ด้วยการแผ่เมตตา
- สอนให้รู้จักทำบุญอุทิศแก่หมู่ญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว
- สอนให้มีความสามัคคีปรองดองในหมู่คณะ
- สอนให้รู้จักกฎแห่งกรรมคือ ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว
- สอนให้เป็นคนพากเพียรพยายามในกิจที่ทำ ไม่ท้อจนกว่าจะประสบผลสำเร็จ
- สอนไม่ให้เชื่อเรื่องฤกษ์ยามดวงดาวอย่างมงาย
- สอนให้เป็นคนมีสัจจะวาจา คือตั้งมั่นอยู่ในสัจจะและเป็นคนรักษาคำพูด
- สอนให้สำนึกถึงบุญคุณของบิดามารดา
- สอนให้รู้จักคบหาบัณฑิต

ข.ระดับโลกุตระ เช่น ได้บรรลุเป็นพระอริยบุคคล ๔ จำพวก คือ ๑. พระโสดาบัน
๒. พระสกิทาคามี ๓. พระอนาคามี ๔. พระอรหันต์

ประมวลประโยชน์ในระดับโลกุตระจากการแสดงพระธรรมด้วยการใช้อุปมา
ของพระพุทธเจ้า ดังนี้

- สอนให้รู้จักพิจารณาแยกแยะถึงคุณและโทษในสิ่งที่ได้ฟังหรือได้เห็น
- สอนให้ผู้นำรู้จักโทษของกามทั้งหลาย เป็นของไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน มีทุกข์มาก
- สอนให้มีความเชื่อประกอบด้วยปัญญาไม่หลงงมงาย
- สอนให้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท
- สอนให้รู้จักควบคุมจิต ไม่เป็นไปในอำนาจจิตที่ถูกกิเลสครอบงำ
- สอนให้รู้จักการให้อภัย ไม่พยาบาทจองเวร อาฆาตแค้น

การแสดงพระธรรมเทศนาทำให้เกิดประโยชน์ ๓ ระดับคือ

ก. ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ ประโยชน์ชาตินี้หรือ ประโยชน์ในปัจจุบันซึ่งจัดเป็น
จุดมุ่งหมายทางโลกีย์ เพราะยังเนื่องด้วยโลกธรรม ๘ (ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ทุกข์) ประโยชน์
ในชาตินี้ยังแบ่งได้เป็น ๔ ประเภท คือ

๑. อุฏฐานสัมปทา ได้แก่ การรู้จักหา คือหมั่นประกอบกิจการเพื่อจะได้ทรัพย์นั้นมาโดย
สุจริตธรรม เป็นขั้นตอนในการสร้างทรัพย์

๒. อารักขสัมปทา หมายถึง การรู้จักวิธีเก็บรักษา ไม่ให้ทรัพย์นั้นเสียหายไปเพราะเหตุ
อันไม่ควร และสามารถเป็นหลักประกันชีวิตในคราวที่ดับขัน

๓. กัลยาณมิตตตา หมายถึง การรู้จักเลือกคบมิตรที่ดี ซึ่งเป็นมิตรที่แนะนำประโยชน์ และ
คอยให้คำปรึกษาเป็นกำลังใจในเวลาท้อแท้

๔. สมชีวิตา หมายถึง การรู้จักประมาณและเลี้ยงชีพให้เหมาะสมกับฐานะและ กำลัง
ทรัพย์ของตนที่หามาได้ด้วยความสุจริต

ข. สัมปราชัยกัตถประโยชน์ ประโยชน์ในชาติหน้าหรือจุดมุ่งหมายในชีวิตภายหลังจาก
การละโลกนี้ไปแล้ว ประโยชน์ในขั้นนี้ยังสามารถแบ่งออกเป็น ๔ ประเภท ดังนี้

๑. สัทธาสัมปทา มีความสุขทางจิต เชื่อมั่นในพระรัตนตรัย เชื่อในหลักกรรมและ ผลของ
กรรม มีศรัทธาดังมั่น

๒. สีลสัมปทา มีความประพฤติเรียบร้อย ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ดำรงตนอยู่ในหลักปฏิบัติ
ของสังคมทั้งที่เป็นกฎหมายและจารีตประเพณีอันดีงาม ที่เหมาะสมกับสังคมและยุคสมัย

๓. จากสัมปทา มีความเสียดสละ มีความสุขที่จะทำประโยชน์ให้สังคมตามฐานะและกาลสมัย ไม่ตระหนี่

๔. ปัญญาสัมปทา มีปัญญาที่ถึงพร้อม อดอาจไม่ครั้นคร้ามในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น

ก. ปรมัตถประโยชน์ ประโยชน์อย่างยิ่ง หมายถึงประโยชน์สูงสุด ได้แก่พระนิพพาน ซึ่งถือว่าเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตมนุษย์ เป็นขั้นอิสระเหนือโลก มีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา การบรรลุประโยชน์ขั้นนี้ย่อมได้อานิสงส์คือ

- ได้รับความสุขในปัจจุบัน
- ปิตอบาบุญมี อันมี นรก อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน และเปรต
- พ้นจากกิเลสและ กองทุกข์น้อยใหญ่
- ถึงสุขอันเป็นอมตะ
- ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏะสงสาร

สรุปได้ว่า การสอนโดยวิธีอุปมาย่อมมีผลสัมฤทธิ์เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ดังที่ปรากฏในตัวอย่างการอุปมาที่กล่าวไว้ในบทก่อน

“ธรรมข้อหนึ่งนั้นมีอยู่ คือ ความไม่ประมาท พราหมณ์ เปรียบเหมือนรอยเท้าชนิดใดชนิดหนึ่งของสัตว์ทั้งหลายผู้สัญจรไปบนแผ่นดิน รอยเท้าเหล่านั้นทั้งปวงย่อมรวมลงในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้างชาวโลกกล่าวว่า เป็นเยี่ยมกว่ารอยเท้าเหล่านั้น เพราะรอยเท้าช้างเป็นรอยเท้าใหญ่ ฉันทใด ธรรมข้อหนึ่งซึ่งเจริญให้มากแล้ว ย่อมยึดถือประโยชน์ทั้ง ๒ ไว้ได้ คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน และประโยชน์ในสัมปรายภพ คือ ความไม่ประมาท ฉันทนั้นเหมือนกันแล” (อภ. ปญจก. (ไทย) ๒๒/ ๓๒๔/ ๓๓๓)

๔.๔ การประยุกต์ใช้อุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้า

การใช้อุปมาโวหารของพระพุทธเจ้าเป็นการใช้โวหารที่ทำให้เกิดประโยชน์ในเบื้องต้น เบื้องกลางและที่สุด กล่าวคือ สำหรับผู้ที่มีศรัทธายังไม่มั่นคง มีปัญญาน้อย มีความเพียรน้อย ก็สามารถทำให้มีศรัทธาที่มั่นคงขึ้น มีจิตใจแจ่มใส อาจหาญ ร่าเริงในธรรม ยินดีรับพระธรรม คำสั่งสอนเพื่อนำไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์สุขตามระดับของตน ส่วนผู้ที่มีศรัทธามั่นคงอยู่แล้ว ก็ทำให้เกิดความศรัทธาเลื่อมใสยิ่งขึ้นไป มั่นใจในทางปฏิบัติ มีความรื่นเริงในธรรม จนถึงบรรลุธรรมในขั้นต้นเป็นพระโสดาบัน ซึ่งเป็นพระอริยบุคคลขั้นต้นในบวรพระพุทธศาสนาได้

ส่วนประโยชน์สูงสุดคือ การกระทำทุกซ์ให้สิ้นไปได้ บรรลุเป็นพระอริยบุคคลขั้นสูงสุด (พระอรหันต์) ในบวรพุทธศาสนา ถึงความเกษมสูงสุดได้ หากกล่าวโดยย่อก็คือ การชักจูงผู้ฟังให้ เข้าถึงความดีตั้งแต่ระดับต้นคือ ศีล ระดับกลางคือ สมาธิ และระดับสูงสุดคือ ปัญญา หรือ ทาน ศีล ภาวนา

ดังนั้นผู้วิจัยได้นำหลักประโยชน์ในเข้ามาสังเคราะห์ในพุทธวิธีการสอน โดยจะนำเสนอ หลักการตามลำดับ ดังนี้

หลักการต่าง ๆ เมื่อพิจารณาแล้ว การจะประยุกต์ใช้หลักอุปมาในการสอนนั้น เป็นสากล และสามารถที่จะนำไปประยุกต์ให้เข้ากับสถานการณ์ต่างๆ ได้ตามแต่โอกาสและสถานการณ์ที่เกิดขึ้น หลักการนั้นสรุปได้คือ สอนโดยสร้างแม่แบบ สอนอย่างละมุนละม่อม สอนอย่างเข้มงวด รุนแรง สอนอย่างขอร้องวิงวอน สอนตามจริตของบุคคล สอนตามภูมิปัญญาของผู้ฟัง สอนตามภูมิ หลังของผู้ฟัง สอนโดยไม่พูดแต่ให้ลงมือกระทำ สอนโดยเลือกแสดงธรรมกับคนประเภทต่างๆ สอนด้วยคำพูดสั้น ๆ ทำให้เกิดปัญญา

การวิเคราะห์การสอนโดยอุปมาให้เกิดความเข้าใจได้ชัดเจนว่า การสอน ประสบความสำเร็จได้อย่างไร ต้องทราบถึงสาเหตุ ที่ทำให้การสอนแต่ละครั้งมีองค์ประกอบ อะไรบ้าง และต้องทราบองค์ประกอบดังต่อไปนี้

๑. บุคคล ต้องรู้จักบุคคล ลักษณะนิสัย จริต เป็นต้น
๒. สถานที่ ต้องรู้จักเลือกสถานที่ที่เหมาะสม สงบวิเวกหรือวุ่นวาย เป็นที่สัปปายะ หรือไม่สัปปายะ
๓. เวลา ต้องรู้จักเลือกเวลา เช่น เวลาที่บุคคลประสบทุกข์ หรือเหมาะแก่การแสดงธรรม แก่บุคคล หรือกลุ่มบุคคลเหล่านั้น เป็นต้น
๔. จุดมุ่งหมาย ต้องมีจุดมุ่งหมายในการอุปมานั้น เช่น เพื่อให้เห็นโทษภัยของสังสารวัฏ ให้เห็นคุณของพระนิพพาน ให้เห็นประโยชน์ของศีล ให้เห็นโทษของการทุศีล เป็นต้น
๕. ธรรมะ เลือกใช้ธรรมะที่เหมาะสมกับบุคคล เช่น เลือกธรรมะสำหรับผู้ครองเรือน ธรรมะสำหรับผู้ปกครอง ธรรมะสำหรับผู้ใหญ่ ธรรมะสำหรับผู้น้อย ธรรมะสำหรับผู้ต้องการ พ้นทุกข์ เป็นต้น

ดังที่กล่าวไว้แล้วผู้วิจัยสามารถแบ่งเป็นหลักการประยุกต์นำไปใช้ในโลกรปัจจุบันได้ ดังนี้คือ

๑. ต้องรู้จักบุคคลที่จะสอนอุปมาให้ถูกกับวัย โดยเฉพาะศัพท์ ตามวัยนั้นๆเช่นเด็ก ต้องใช้คำอุปมาที่ง่ายๆไม่ วัยรุ่นอาจใช้ศัพท์ที่ทันสมัยในยุคนั้นๆ วัยผู้ใหญ่อาจใช้อุปมาศัพท์ร่วมสมัยเช่นศัพท์จากเพลงของยุคนั้นๆ

๒. ต้องเลือกอุปมาสอนให้เหมาะกับบุคคลเช่นบางคนอาจไม่ชอบศัพท์ที่เกี่ยวกับการเมือง หรือวิชาการ บางคนอาจชอบอุปมาที่เกี่ยวกับเรื่องใกล้ตัว

๓. อุปมาจากรูปธรรมไปหานามธรรม เช่น สิ่งที่อยู่รอบตัว ต้นไม้ เปรียบกับ แก่น ธรรมะ ว่าส่วนประกอบของแต่ละส่วนเปรียบได้กับธรรมจันใด

๔. อุปมาจากสิ่งที่ง่ายไปสู่สิ่งที่เห็นได้ยาก

๕. อุปมาจากสิ่งที่รู้อยู่แล้วไปสู่สิ่งที่ยังไม่รู้

๖. อุปมาโดยใช้สิ่งรอบตัว ซึ่งยังแยกย่อยออกเป็น ๓ อย่างคือ (ก) ใช้เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นอุปมา (ข) อุปมาโดยฉายสื่อภาพยนตร์ (ค) อุปมาธรรมะตัวอย่างขึ้นมาสักข้อเช่นความสงบ เหมือนกับ เสียงของน้ำนิ่งให้เห็นภาพแล้วชี้ให้ทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง

๗. อุปมาให้เห็นภาพด้วยการทำตัวอย่างให้ดู

๘. อุปมาการสอนด้วยปจฉาวิสัชนา(การตั้งคำถามมีตัวอย่างเปรียบเทียบ

๔.๕ สรุป

บทนี้ผู้วิจัยได้วิเคราะห์วิธีการสอนด้วยการใช้อุปมาของพระพุทธเจ้าแบ่งเป็น ๓ ประการสรุปโดยย่อคือ เพื่อให้ผู้ฟังรู้แจ้ง ตรงตามและเห็นจริงได้ และได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามสมควร โดยมีเป้าหมาย เพื่อให้เกิดประโยชน์ทั้งโลกิยธรรมและโลกุตระธรรม

โดยที่หลักวิธีการสอนด้วยการอุปมาของพระพุทธเจ้า เน้นสอนให้เกิดความเข้าใจ คือ ต้องรู้จักบุคคลที่จะสอน ต้องเลือกอุปมาสอนให้เหมาะกับบุคคล อุปมาจากรูปธรรมไปหานามธรรม อุปมาจากสิ่งที่ง่ายไปสู่สิ่งที่เห็นได้ยาก อุปมาจากสิ่งที่รู้อยู่แล้วไปสู่สิ่งที่ยังไม่รู้ ส่วนวิธีการใช้ขึ้นอยู่กับบุคคลและสถานที่สิ่งแวดล้อม จังหวะและ โอกาส เช่นการเล่านิทาน ยกอุทาหรณ์ ฯลฯ ซึ่งสามารถแยกลักษณะการใช้อุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้าได้ ๔ ประเภทคือ อุปมาก่อนกล่าวตามหลัง กล่าวความก่อนอุปมาที่หลัง ใช้อุปมาล้อมความกล่าวอุปมาก่อน ใช้ความล้อมอุปมา

ผลสัมฤทธิ์ในการเผยแผ่ธรรมะของพระพุทธเจ้าด้วยการใช้อุปมาในเบื้องต้นคือ การทำให้ผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง เกิดความอาหยาญ ร่าเริงในธรรม เกิดความเลื่อมใส ศรัทธา แกล้วกล้ารับไปปฏิบัติจนเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านความคิด พฤติกรรม จิตใจในทางที่ดีขึ้นจนถึงความหลุดพ้นในที่สุด

การประยุกต์ใช้ผู้วิจัยได้นำหลักการอุปมาเพื่อให้สอดคล้องกับวิถีในโลกยุคปัจจุบันดังที่ได้เสนอไปก่อนหน้านี้โดยขึ้นอยู่กับ บุคคล สถานที่ เวลา จุดมุ่งหมาย ธรรม